

ELANIKE MÕJUTATAVUS MASSIKÄITUMISE KONTEKSTIS KUI LATENTNE OHT RIIGI JULGEOLEKULE JA PÕHISEADUSLIKULE KORRALE

EVE NOOR-FELDMANN, ANNE VALK, MARTIN PURRE

Võtmesõnad: latentne oht, mõjutatavus, massikäitumine, riigi julgeolek, põhiseadusliku korra kaitse

Ülevaade. Artikkel tutvustab uurimust¹, mis käsitleb elanikkonna mõjutamist massikäitumise kontekstis ja sellest tulenevat potentsiaalset ohtu riigi julgeolekule ja põhiseaduslikule korrale. Kvalitatiivse mitme juhtumi uuringu raames analüüsitakse Kapitooriumi rünnakut ja Maidani rahutusi ning tulemusi kõrvutatakse ekspertide hinnangutega. Uuringu tulemustest lähtuvalt tuuakse välja peamised ohuindikaatorid ning antakse soovitusel latentsete julgeolekuohtude edasiseks tuvastamiseks ja prognoosimiseks.

---

¹ Artikkel põhineb Eve Noor-Feldmanni 2023. aastal Sisekaitseakadeemias kaitstud magistritööl „Elanike mõjutatavus kui latentne oht riigi julgeolekule ja põhiseadusliku korrale massikäitumise kontekstis“ (juhendajad Martin Purre ja Anne Valk).

INFLUENCEABILITY OF THE POPULATION AS A LATENT THREAT TO NATIONAL SECURITY AND CONSTITUTIONAL ORDER IN THE CONTEXT OF MASS BEHAVIOUR

EVE NOOR-FELDMANN, ANNE VALK, MARTIN PURRE

Keywords: latent threat, influenceability, mass behaviour, national security, protection of constitutional order.

Overview. This article presents a study¹ that examines the influencing of the population in the context of mass behaviour and the potential threat this poses to national security and constitutional order. The qualitative multi-case study analyses the Capitol attack and the Maidan riots and compares the results with expert assessments. Based on the results of the study, key threat indicators will be identified and recommendations will be made for further identification and forecasting of latent security threats.

---

¹ The article is based on Eve Noor-Feldmann's Master's thesis 'Influenceability of the population as a latent threat to national security and constitutional order in the context of mass behaviour', defended at the Estonian Academy of Security Sciences in 2023 (supervisors Martin Purre and Anne Valk).

SISSEJUHATUS

Varasemad uurimused toovad välja, et riigi elanikkonda mõjutavad eelkõige emotsionaalse sisuga sõnumid (Narits, 2015, lk 68) ja eksisteerivad erinevad huvigrupid, kes mõjutustegevust harrastavad (Sazonov *et al.*, 2020, lk 8). Prognoosimaks sellise mõjutustegevusega kaasnevaid julgeolekuohte, on oluline teada mõjutatavuse aspekte ja seda, millistele mõjutustele on inimesed kõige vastuvõtlikumad. Kuigi Eesti õigus-teoorias ja -praktikas puudub latentse ehk varjatud ohu mõiste, võib seda käsitleda kui võimalikku ohtu, mis võib realiseeruda konkreetseks ohuks täiendavate asjaolude korral. Seega kirjeldab see konkreetsele ohule eelnevat olukorda (Laaring, 2015, lk 61) ning ohu ennetamise aspekt, sh varjatud ohu indikaatorite tuvastamine ja ennetamine, võib massikäitumise kontekstis oluliseks osutada.

Massikäitumise psühholoogia mõjukaima uurija Le Boni hinnangul on rahvamassid impulsiivsed ja neid iseloomustab alati ettearvamatus (Le Bon, 1936, lk 6, 29). Seega tuleks uurida, kuidas võib rahumeelne massikäitumine eskaleeruda põhiseaduslikku korda ohustavaks olukorraks ja millised tegurid sellele viitavad. Artiklis käsitletakse Ameerika Ühendriikides 6. jaanuaril 2021 toimunud rünnakut parlamendihoonele kui ühte näidet, kus olukord eskaleerus konkreetseks ohuks ja vägivaldseks katseks muuta Ameerika Ühendriikide presidendivalimiste tulemusi (Kydd, 2021, p. 3). Märatsevad massid tungisid Kapitooliumisse, kus valmistuti Joseph Bideni 2020. aasta valimisvõidu kinnitamiseks, ning president Donald Trumpi vandenõuteooriatest ajendatuna sooviti valimiste „varastamise“ peatamist (Szpunar, 2021, p. 1272; Antonio, 2022, p. 943). Teise näidisjuhtumina vaadeldakse Ukraina Maidani revolutsiooni vahemikus november 2013 kuni märts 2014, milleni viis Ukraina kodanike põhiseaduslike õiguste ja vabaduste ulatuslik rikkumine ning presidendi volituste kuritarvitamine (Tyushka, 2014, pp. 21, 24; Shveda & Park, 2016, p. 85). Sündmust on nimetatud ka väärkuse revolutsiooniks ja Euromaidaniks (Reznik, 2016, p. 762). Massiliste protestide tulemusena langes president Janukovõtši režiim ning lõppes riigi autoritaarne valitsemine, peale mida alustati poliitilise süsteemi täielikku ümberkujundamist (Shveda & Park, 2016, p. 90). Teema on uudne ja aktuaalne tänases Eesti julgeolekukeskkonnas, kus riigi peamine ohuallikas Venemaa on täiemahulises sõjas. Elanike mõjutatavusest tuleneva julgeolekuohu temaatika aktuaalsust toetavad riigikaitse arengukava 2022–2031 (lk 6, 23) ja siseturvalisuse arengukava 2020–2030 (lk 17), kus keskendutakse põhiseaduslikku korda ohustavate konfliktide teadvustamise, mõistmise, prognoosimise ja ennetamise vajadusele.

Artiklis otsitakse vastust järgmisele uurimisprobleemile: kuidas tuvastada massikäitumise kontekstis elanikkonna mõjutatavusest tulenevat latentset ehk potentsiaalset

ohtu riigi julgeolekule ja põhiseaduslikule korrale? Sellest lähtuvalt tuuakse välja peamised masside käitumist mõjutavad tegurid, märgitakse ära olulisemad mõjutamise eeldused ja käivitajad ning prognoositakse, millistel tingimustel võib riigi julgeolek ja põhiseaduslik kord olla massikäitumise kontekstis ohus. Artikli mahu piiratuse tõttu on tegemist kokkuvõtliku ülevaatega uuringust.

Artikkel on jagatud kuueks osaks. Sissejuhatuse järel arutletakse riigi julgeoleku olemuse üle ning vaadeldakse massikäitumist mõjutavaid tegureid. Edasi tutvustatakse uuringu ülesehituse ja läbiviimise põhimõtteid, tutvustatakse tulemusi ning tuuakse arutelu ja kokkuvõtte.

1. RIIGI JULGEOLEK JA MASSIKÄITUMIST MÕJUTAVAD TEGURID

Riigi julgeolekut iseloomustatakse kui inimeste, nende tegevuse ja muu olemasoleva kaitstuse ning turvalisuse seisundit (Jäätma, 2020, lk 71; Eesti Keele Instituut, 2022) või põhiseaduse normidele ja preambulile tuginevat väärtust (Välismaalaste seaduse § 12 lg 4 p 10 ja § 12 lg 5 osaline kehtetuks tunnistamise otsus, 2001). Põhiseaduslik kord hõlmab riigi institutsioonide toimimist ning olulisemate põhiõiguste ja inimväärikuse tunnustamist. Põhiseaduslikus korras sisalduvad avalikku korda tagavad normid, mis kindlustavad riigi eksisteerimise ja ühiskondlike suhete reguleerimise. (Eesti Vabariigi põhiseadus, kommenteeritud väljaanne, 2020, § 54 kommentaar 2) Teisalt on põhiseaduslik kord määratlemata õigusmõiste, mis vajab sisustamist kas riigiõiguslikult või julgeolekuasutustega seotud tasanditelt (Jäätma, 2020, lk 74–75). Artiklis käsitletakse julgeolekuasutusi puudutavat tasandit, mis tegeleb riigi põhiolemuse (suveräänsuse ja demokraatliku õigusriikluse säilimise) kaitsega (Jäätma, 2020, lk 75), kuna julgeolekuasutuste peamine eesmärk on riigi julgeoleku tagamine ja põhiseadusliku korra püsimine mittesõjalisi ennetavaid vahendeid kasutades (Julgeolekuasutuste seadus, 2000, § 2 lg 1). Eesti põhiseaduslikku korda ähvardava ohu allikad on sätestatud erakorralise seisukorra seaduses (edaspidi ErSS), kus oht seostub vägivalda, vägivaldse või terroristliku tegevusega (ErSS § 3) ning võib seisneda põhiseadusliku korra vägivaldse kukutamise katses (ErSS § 3 lg 1), terroristlikus tegevuses (ErSS § 3 lg 2), vägivaldaga seotud kollektiivses surveaktsioonis (ErSS § 3 lg 3), ulatuslikus vägivallaga seotud isikugruppide vahelises konfliktis (ErSS § 3 lg 4), Eesti Vabariigi mõne paikkonna vägivaldses isoleerimises (ErSS § 3 lg 5) või vägivaldaga seotud pikaajalistes massilistes korratustes (ErSS § 3 lg 6).

Massikäitumise kui kompleksse sotsiaalse nähtuse uurimise muudab keeruliseks selle ettearvamatus, kuna indiviidi tavapärase käitumine ja hoiakud võivad grupis vastasti-

kuse suhtluse tulemusena muutuda (Ibrahim & Hassan, 2017, p. 951). Massikäitumist võib vaadelda kui kollektiivse tegevuse üht vormi, mida ajendavad ühised väärtused ja eesmärgid (La Macchia & Louis, 2016, p. 17). Siinkohal tuleks eristada mõistet *rahvahulk*, mis tähendab mitte tingimata suurt inimeste hulka ühes kohas (Eesti Keele Instituut, 2009a), samas kui *rahvamassi* (ingl *crowd*) määratletakse suure rahvahulgana (Eesti Keele Instituut, 2009b). Massikäitumise kontekstis võib vaadelda rahvahulki kui ühises mõtteväljas olevaid inimesi. Tegemist on omamoodi homogeense olemusega, kuhu sisenedes võib kaduda nii individuaalne mõtlemisvõime kui ka isiksus, samas võib rahvahulga sees olla ka arvukaid üksteisest sõltumatuid indiviide. Halvemal juhul võivad rahvahulga liikmed muutuda eristamatuks ja barbaarsusele kalduvaks rahvamassiks. (Le Bon, 2002, pp. 6–9) Sellele seisukohale vastanduvad individualistid, kes peavad gruppe ja rahvahulki pigem üksikisikute kogumiteks, kus sotsiaalse kaasamise teel kutsutakse esile indiviidile juba omane käitumine (Allport, 1924, p. 691). Mõlemad nimetatud käsitlused jagavad seisukohta kollektiivse käitumise olemuslikust primitiivsusest, irratsionaalsusest ja valimatule vägivallale kaldumisest. (Templeton *et al.*, 2015, p. 216)

Klassikaliste mudelite kohaselt on rahvahulgad seotud valdavalt identiteedi, sotsialiseerumise, ratsionaalsuse ja moraali kaotusega (Reicher, 2017, pp. 593–594). Ibrahim ja Hassan (2017, p. 951) toovad välja, et rühma kuulumine vähendab isiklikku vastutust ja tagab anonüümsuse, mistõttu loobuvad inimesed oma teadlikust isiksusest ning muutuvad vastuvõtlikumaks ja avatumaks rahvamassides tekkivatele ideedele. Rahvahulki vaadeldi ka kui ühiskonna destabiliseerijaid ja individuaalsuse õhnestajaid (Borch, 2009, pp. 271–272). Samas on ka teisi vaatenurki, nagu McPhaili (1991, pp. xxiv–xxvi) seisukoht, et rahvahulk ja kollektiivne käitumine on tegelikult ratsionaalsed ning moodustuvad konkreetsete eesmärkide saavutamiseks, mis tingimata ei tähenda ühiskonna hävitamist.

Borch (2009, pp. 271–272) lisab massikäitumist mõjutavatele teguritele kehalis-anaatoomilise aspekti, kuna tema hinnangul võib teesklusel, erutusel, rõõmul ja seksuaalsusel olla rahvahulga käitumisega otsene ja ebaratsionaalne seos. Teadlaste arvamusel sellise kehalise kontakti mõjust on vastandlikud. Nt leitakse, et kehade tiheda kokkusurumise tulemusena on takistatud vaba liikumine, mis omakorda põhjustab individuaalsuse kahanemist (Sidis, 1895, p. 8). Teisalt rõhutatakse hoopis rahva individuaalsuse vabastamist tihedast kehalisest kontaktist saadava omamoodi naudingu tõttu (Borch, 2009, p. 288). Vaatamata eriarvamustele kehalise kontakti mõju kohta rahvamassidele, ollakse üksmeelel selles, et nimetatud aspekt võib olla üheks massikäitumise mõjutajaks ja soodustada selle arengut eri suundades, sh vägivaldseks muutumist.

Lisaks eelnevale on massikäitumises olulised juhtimise ja juhi rolli mõju, mille tähtsusest eksisteerivad samuti vastandlikud arusaamad. Ühelt poolt ilmneb juhi mõju juhtide suutlikkuses kujundada lihtsaid lausungeid neid ikka ja jälle korrates (Le Bon, 2002, pp. 77–78). Le Boni seisukohtade austajate seas on olnud näiteks USA endine president Theodore Roosevelt, Benito Mussolini ja Adolf Hitler (Borch, 2013, p. 589). Teisalt leitakse, et juht ei pruugi olla määrav ja oluline element rahvahulkade juhtimisel ning liidri kohalolek ei ole tingimata rahvahulkade tegutsemise eeltingimuseks (Borch-Jacobsen, 1988, pp. 156–157). Kokkuvõttes võib öelda, et kui rahvahulgad võivad osutada ratsionaalseks vahendiks konkreetsete eesmärkide saavutamisel (Borch, 2013, p. 593), siis võib juhtidel olla huvi rahvamassi uskumusi ja jagatud väärtusi neile sobivalt suunata (Reicher, 2017, p. 598).

Masside juhtimise ja mõjutamise vahendiks võib pidada ka manipulatsiooni, mis võib inimeste ühtseks rühmaks ühendamisel olla võimas tööriist (Reicher, 2017, p. 595) ning toetada eri gruppide kaasamist protestikäitumisse. Drury & Reicher (2009, p. 708) toovad välja, et protestidel osalemine tugevdab inimeste identiteeti, loob kollektiivse mõjuvõimu ja ühtsustunde, millega võib kaasneda omakorda arvamus, et võimuesindajate solvamine on õigustatud. Drury & Reicheri (2000, p. 599) hinnangul võivad kokkupõrked võimuesindajatega pädida meelevaldajate radikaliseerumisega, millega seoses muutuvad ka grupi piirid ja tegutsemise soovid ning võib tekkida oht avalikule või põhiseaduslikule korrale. Mõjutamise ja manipulatsiooni kontekstis tasub märkida ka sotsiaalmeedia rolli, kuna on leitud, et sotsiaalmeedia uudiste tarbimise ja ebaseadusliku protestikäitumise vahel on statistiliselt oluline seos ja nende uudiste tarbijad osalevad tõenäolisemalt seda tüüpi poliitilises käitumises (Inguanzo *et al.*, 2022, p. 435).

Viimasel kümnendil toimunud poliitiline polariseerumine ja radikaliseerumise suundumused on kasvatanud elanikkonna valmisolekut poliitiliselt äärmuslikeks massitegevusteks, nagu protestid, rahutused, terrorism ja isegi ülestõusud, sealhulgas on suundumus erinevate äärmuslike rühmituste arvu kasvule (Rich, 2021, pp. 1, 4). Ebaseaduslikud protestid hõlmavad kõiki poliitilise protesti vorme, mis rikuvad seadust (Inguanzo *et al.*, 2022, p. 429) ning eelnev sage osalemine seaduslikes protestides on üks ebaseadusliku protestitegevuse prognoosimise võtmelemente. Samuti saab varasematest uuringutest lähtuvalt öelda, et keskmise autoritaarsuse tasemega isikud osalevad ebaseaduslikes protestides sagedamini kui madala või kõrge autoritaarsusega isikud. (Inguanzo *et al.*, 2022, p. 434) Üheks masside mõjutamise vahendiks võib saada ka meedias kajastatav vägivald, mis võib suurendada agressiooni tõenäosust (Anderson & Bushman, 2018, p. 399), kuna vägivaldne meedia võib mõjutada ini-

meste uskumusi ning hoiakuid ja kutsuda esile emotsionaalseid reaktsioone ja agressiivset käitumist (Anderson & Bushman, 2018, p. 388).

Kokkuvõttes esineb erinevaid massikäitumise mõjutajaid, mille konkreetse mõju osas puudub ühtne arusaam. Seetõttu on julgeoleku seisukohalt vajalik neid tegureid konkreetsetes situatsioonides hinnata ja analüüsida varasemaid juhtumeid, kus teatud tegurite kombinatsioonid esinesid.

2. METOODIKA

Tegemist on kvalitatiivse seletusliku uuringuga, mis võimaldab mõista subjektide otsuste, hoiakute ja käitumise seost mõtlemisega (Ritchie, 2013, p. 32). Uurimisstrateegiaks on mitme juhtumi uuring (Yin, 2003, p. 46), kus juhtumeid vaadeldakse lähtuvalt nende prognoositavast sarnasusest või erinevusest (Yin, 2003, pp. 47–48). Peamiseks andmekogumismeetodiks on dokumendianalüüs, mis on sobilik sündmuste puhul, kus on olulisel kohal ajaline kujunemine või kogemused (Ritchie, 2013, p. 37). Dokumendianalüüsi keskmes on sündmust kajastavad aruanded, analüüsid ja publitsistika, mis pärineb litsentsandmebaasidest ja avalikest allikatest (Baxter & Jack, 2008, p. 554). Uuringu aluseks on kaks juhtumit: rünnak Ameerika Ühendriikide parlamendihoonele Washingtonis 6. jaanuaril 2021 ja Ukraina Maidani revolutsioon, mis toimus ajavahemikul november 2013 kuni märts 2014. Juhtumite valiku esmaseks kriteeriumiks on nüüdisaegsus ja võimalus kaasata tehnoloogilisi vahendeid. Teisteks kriteeriumideks on toimumiskoht (demokraatlikus riigis toimunud massikogunemine), massikogunemise eskaleerumine rünnakuks põhiseadusliku korra vastu (Kapitooliumi rünnak) või riigi poliitilise olukorra muutusi põhjustanud massikogunemine (Maidani rahutused).

Dokumendianalüüsi 1 (Kapitooliumi rünnaku) valimi (vt tabel 2) moodustavad 17 dokumenti (3 aruannet ja 14 meediakajastust). Aruannetest on valimis Ameerika Ühendriikide Esindajatekoja koostatud mahukas lõpparuanne Kapitooliumi rünnaku kohta (814 lk), Ameerika Ühendriikide Aruandlusameti Föderaalametite aruanne avatud lähtekoodiga andmete ja sellega seotud ohutoodete kasutamisest enne 6. jaanuari 2021 (52 lk) ning Ameerika Ühendriikide Senati aruanne turva-, planeerimis- ja reageerimistõrgetest 6. jaanuaril (95 lk). Meediakajastuste valimisse kuuluvad Politico, The New York Times, The New Yorker, USA Today, The Washington Post, First Monday, Britannica ja U.S. News & World Report.

Tabel 1. Kapitoolumi rünnaku analüüsimisel kasutatud dokumendid (Noor-Feldmann, 2023, lk 96)

KOOD	PEALKIRI
K1	U.S. Government Publishing Office Washington, 2022. <i>Final Report From the Jan. 6 Committee</i> , December 22, 2022.
K2	U.S. Government Accountability Office, 2022. <i>Capitol Attack: Federal Agencies' Use of Open Source Data and Related Threat Products Prior to January 6, 2021</i> .
K3	U.S. Senate, 2022. <i>Examining The U.S. Capitol Attack: A Review of the Security, Planning, and Response Failures on January 6</i> .
K4	Duignan, B., 2023. January 6 U.S. Capitol attack. <i>Encyclopedia Britannica</i> .
K5	Munn, L., 2021. More than a mob: Parler as preparatory media for the Capitol storming. <i>First Monday</i> , 26 (3).
K6	Wu, N. & Cheney, K., 2022. Extremists at the vanguard of a siege: The Jan. 6 panel's last word. <i>Politico</i> , December 12.
K7	Lepore, J., 2023. What the January 6th Report is missing. <i>The New Yorker</i> , January 9.
K8	Broadwater, L. & Haberman, M., 2022. Jan. 6 Panel Issues Final Report, Placing Blame for Capitol Riot on 'One Man'. <i>The New York Times</i> , December 22.
K9	Broadwater, L. & Schmidt, M. S., 2022. Trump Urged Armed Supporters to Capitol, White House Aide Testifies. <i>The New York Times</i> , June 28.
K10	Dias, E. & Healy, J., 2022. For Many Who Marched, Jan. 6 Was Only the Beginning. <i>The New York Times</i> , January 23.
K11	Feuer, A., 2022. Proud Boys Trial Is Set to Open, Focusing on Role in Jan. 6 Violence. <i>The New York Times</i> , December 18.
K12	Feuer, A., Broadwater, L. & Haberman, M., 2022. Justice Dept. Investigation of Jan. 6 Confronts Sprawling Cast of Characters. <i>The New York Times</i> , April 5.
K13	Feuer, A. & Montague, Z., 2023. Prosecutors Open Arguments Against Proud Boys in Seditious Trial. <i>The New York Times</i> , January 12.
K14	Feuer, A., Broadwater, L., Haberman, M., Benner, K. & Schmidt, M. S., 2022. Jan. 6: The Story So Far. <i>The New York Times</i> , June 9.
K15	Zakrzewski, C., Lima, C. & Drew Harwell, D., 2023. What the Jan. 6 probe found out about social media, but didn't report. <i>The Washington Post</i> , January 17.
K16	Bart, J., 2022. List of possible crimes includes conspiracy, inciting insurrection. <i>USA Today</i> , December 20.
K17	Milligan, S., 2022. Trump's Inaction Becomes Focus of Jan. 6 Committee. <i>U.S. News & World Report</i> , July 22.

Dokumendianalüüsi 2 (Maidani rahutused) valimi (vt tabel 2) moodustasid 29 aastatel 2013–2021 koostatud dokumenti, mille hulgas on meediaväljaannete artiklid, aruanded ja ülevaated.

Tabel 2. Maidani rahutuste analüüsimisel kasutatud dokumendid (Noor-Feldmann, 2023, lk 100)

M1	Gumuchian, M.-L., 2013. Ukraine protests grow as president responds. <i>CNN</i> , December 3.
M2	Snyder, T. & Zhurzhenko, T., 2014. Diaries and memoirs of the Maidan. <i>Eurozine</i> , June 27.
M3	Belorusets, 2014. Documenting Maidan. <i>PROSTORY</i> , 8, pp. 1–59.
M4	Sobolieva, A., 2023. EuroMaidan Revolution. <i>The Kyiv Independent</i> , August 2.
M5	Kuksenok, K., 2014. Hope, Lies and the Internet: Social Media in Ukraine’s Maidan movement. <i>CMDS Working Paper</i> , 2014 (2).
M6	Ishchenko, V., 2014. Maidan, the Right-Wing and Violence in Protest Events Analysis. <i>Lefteast</i> .
M7	Bociurkiw, M., 2014. Maidan: Protest heart, crime scene and political stage. <i>CNN</i> , March 28.
M8	Khromeychuk, O., 2016. Negotiating Protest Spaces on the Maidan: a Gender Perspective. <i>Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society</i> , 2(1), pp. 9–47.
M9	Rozenshtein, J., 2017. Oral History in Real Time: The Maidan Revolution. <i>The Foreign Service Journal</i> , April.
M10	Shekhovtsov, A., 2015. Patriot of Ukraine and Maidan. <i>The Interpreter</i> , January 9.
M11	Kyiv International Institute of Sociology, 2013. <i>Maidan-2013</i> .
M12	Open Dialogue Foundation, 2014. <i>Report on Euromaidan</i> .
M13	Wynnnykij, M., 2014. Response to Washington Post article by Keith Darden and Lucan Way. <i>Euromaidan PR</i> .
M14	Onuch, O., 2014. Social networks and social media in Ukrainian “Euromaidan” protests. <i>The Washington Post</i> , January 2.
M15	Krushelnicky, A., 2013. The Fight for the Maidan. <i>Foreign Policy</i> , December 13.
M16	Kvit, S., 2014. The Ideology of the Euromaidan. <i>Contemporary Ukraine: A case of Euromaidan. SHCS Journal Contemporary Ukraine: A case of Euromaidan</i> , 1(1), pp. 27–39.
M17	Centre for Society Research, 2014. <i>The real face of Maidan: statistics from protests that changed the country</i> .
M18	Razom, 2023. <i>Ukraine and the Maidan</i> .
M19	Stelmakh, I. & Balmforth, T., 2014. Ukraine’s Maidan protests - one year on. <i>The Guardian</i> , November 21.
M20	Stern, D., 2014. Ukraine’s revolution and the far right. <i>BBC News</i> , March 7.
M21	Shveda, Y. & Park, J. H., 2016. Ukraine’s revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan. <i>Journal of Eurasian Studies</i> , 7(1), pp. 85–91.
M22	Elledge, K., 2015. Research Report: Ukraine: Dissident Capabilities in the Cyber Age. <i>Center for Strategic Intelligence Research National Intelligence University</i> .
M23	Immigration and Refugee Board of Canada, 2016. Ukraine: Information on the Right Sector, including affiliated groups and activities; involvement in eastern Ukraine; relations with authorities (2013-July 2016). <i>Refworld</i> , July, 22.
M24	Hanley, S. L., 2013. Ukraine: Provoking the Euromaidan. <i>University College London</i> .
M25	Chupryna, O., 2021. Ukraine’s Euromaidan Revolution: A Final Breakaway from Russia. <i>Geopolitical Monitor</i> , November 25.
M26	Jacobsen, K., 2014. Ukraine’s far-right: Popular or propaganda? <i>Al Jazeera</i> , May 20.
M27	Ishchenko, V., 2016. The Ukrainian Left during and after the Maidan Protests. <i>Center for Social and Labor Research</i> .
M27	Open Society Foundations, 2019. <i>Understanding Ukraine’s Euromaidan Protests</i> .
M29	Kvit, S., 2014. What the Ukrainian protests mean. <i>University World News</i> , January 8.

Lisaks dokumendianalüüsile viidi läbi viis poolstruktureeritud ekspertintervjuud olemasoleva teabe täiendamiseks ja lisateabe kogumiseks (Flick, 2009, pp. 166, 168). Kõik intervjuud tehti isiklikult ja näost näkku kohtumistel ning toimusid ajavahemikus 30. märtsist kuni 4. aprillini 2023. Intervjueeritavad valiti sihipärase valimi alusel (Teddlie & Yu, 2007, p. 77; Flick, 2009, p. 448) ja valiku kriteeriumideks oli pikk valdkonnakogemus või erialane kokkupuude massikogunemistega.

Tabel 3. Intervjueeritud eksperdid (Noor-Feldmann, 2023, lk 105)

INTERVJUEERITAV, KOOD	KATEGOORIA	AMETIKOHT VÕI TEGEVUSVALDKOND	VALDKONNA-KOGEMUS AASTATES
Anonüümne (E1)	Akadeemiline uurija, praktik	Siseministeerium	30
Anonüümne (E2)	Praktik	Prokuratuur	24
Anonüümne (E3)	Praktik	Tallinna Munitsipaalpolitsei	26
Anonüümne (E4)	Praktik	Kaitsepolitsei	20
Anonüümne (E5)	Praktik	Riigikohtu kriminaalkolleegium	26

Valimi suuruse määratlemisel lähtuti nii dokumendianalüüsis kui intervjuudes andmete saturatsiooni printsiibist, kus küllastus on saavutatud, kui edasised andmed hakkavad eelmisi kordama (Saunders *et al.*, 2018, p. 1893).

Dokumente ja ekspertintervjuude tekste analüüsiti kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil, lõpptulemusena moodustusid temaatilised kategooriad (Flick, 2009, p. 323), mille loomiseks kasutati suunatud ehk fokuseeritud uurimisküsimustel põhinevat kodeerimist (Ezzy, 2002, pp. 84–94; Flick, 2009, pp. 318–319). Sisuanalüüsi tehti tarkvaraga Nvivo 12.7 for Mac.

3. UURINGU TULEMUSED

3.1. Dokumendianalüüsi tulemused

Kapitooliumi rünnakus tuli selgelt välja massikäitumist mõjutava tegurina uskumuste roll (K1, K2, K5, K7, K10), mis seisnes usus president Trumpi, nn varastatud valimiste narratiivi ja vandenõuteooriatesse, ning veendumuses, et tehakse vajalik ja kangelaslik tegu. Chicago Ülikooli uuringu põhjal usub iga viies täisealine ameeriklane Trumpi valimisvõidu varastamist ja üheksa protsenti nendest peab Kapitooliumi ründamist

õigustatuks (K10). Uskumuste tekkimine ja kinnistumine võib olla seotud järjepideva mõjutustegevusega ja sellega kaasnevate sõnumite nagu „suure vale“ kordamine ning kuudepikkuse kampaaniaga valimistulemuste pööramiseks (K10, K1). Uuringust selgus ka kollektiivse identiteedi (K8, K10), sündmusel osalemisest saadava positiivse emotsiooni (K1, K5, K8) ja väärtuste (K2, K5, K10) mõju massikäitumisele. Juhtum näitas, et grupi identiteet võib tekkida ka erineva maailmavaate ja huvidega kogukondade ühinemisel, kui nad tegutsevad ühise eesmärgi nimel; soodustava ning võimendava tegurina toetab meedia, sh sotsiaalmeedia (K5). Olukorda iseloomustab ühe isiku üleskutse sotsiaalmeedias: „Võtke relvad ... ja pooge üles kõik reeturid“ (K2, p. 49). Oma väärtuste kaitsmiseks võivad üksikisikud olla motiveeritud meelevaldustel rahutusi õhutama ning grupikäitumisest (K6) lähtuvalt teha ilma eelneva kavatsuseta grupiga kaasa mineku otsuse. Sellele viitab ka osa ründajate hilisem kahetsus rünnakus osalemise pärast. (K1, K10) Samamoodi tuleneb grupikäitumisest valdava enamiku meelevalduses osalejate rünnakuga mitteliitumine (K10), mis näitab, et kõiki meelevalduses osalejaid pole võimalik vägivaldsetele tegudele ärgitada. Küll aga ilmnes uuringus äärmuslaste, kes olid huvitatud oma mõju suurenemisest ja ideede levitamisest, masside mõjutamise soov (K1, K2, K5, K6, K15). Juhi suurt mõju näitab selgelt tavatute koalitsioonide tekkimine näiteks paremäärmuslike militaarsete rühmituste ja vandenõuteoretikute vahel ning suure rahvamassi kogunemine miitingule (K1, K2, K4, K6, K7, K14), keda mõjutasid üleskutsed ja kõned (K1, K4, K12, K14).

Masside mõjutamise eelduseks Kapitooriumi juhtum oli juhi mõju (K1, K2, K3, K4, K6, K7, K11, K13, K14, K17), antud juhul president Trumpi toetavate liitude, gruppide ja järgijate tekkimine, tema aususesse uskumine ning valmidus tema üleskutsetega kaasa minna. Teisalt saab välja tuua äärmusrühmituste juhtide mõju rühmituste liikmetele ja paremäärmuslaste uskumused ning valmiduse valesid võimendada ja levitada. Äärmusrühmituste ja vandenõuteoretikute tekkimist (K1, K8, K10, K11, K12, K13, K14) saab samuti pidada üheks eelduseks, sest vägivald ja oma ideoloogiliste vaenlaste vihkamine on nende missiooni osa, mille väljendamiseks otsitakse võimalusi ka füüsiliseks võitluseks. Vandenõuteoretikud võtavad sõna sotsiaalmeedias ja püüavad leida järgijaid kõikvõimalike saadete abil (K1). Kõigi äärmusrühmituste (sealhulgas radikaalide, paremäärmuslaste, vandenõuteoretikute, natsionalistide) põhiline roll seisnes aktivistide igakülgsetes toetamises ning valmiduses vajaduse korral võitlusse astuda. Peale äärmusrühmituste selgus eeldusena ka poliitilise äärmusluse olemasolu (K1, K12, K14) ja selle roll eri episoodides, nt Põhja-Carolina vabariiklaste esindaja Madison Cawthorn julgustas avalikkust mitu nädalat enne Kapitooriumi rünnakut helistama Kongressi liikmetele ja „kergelt ähvardama“, kui nad ei toeta Trumpi narrative valimispettuste kohta (K 12). President Trumpi kuudepikkust liitlastega korraldatud kampaaniat ja nn suure vale propageerimist võib vaadelda kui pikemaajalist

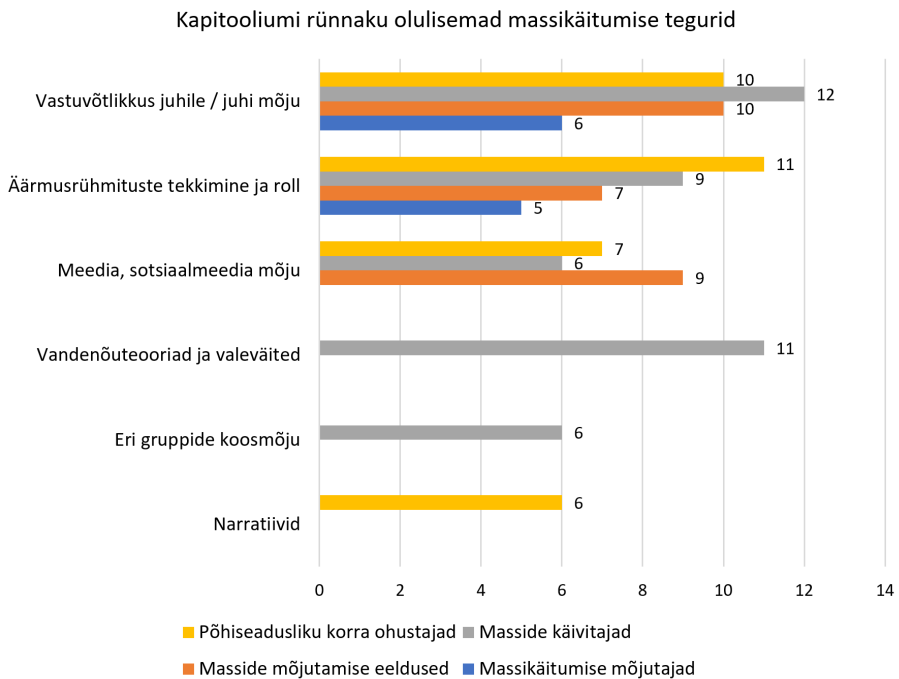
mõjutustegevust tulevase massikäitumise eeldusena, kuna narratiivide pikaajaline ja regulaarne edastamine kinnistas usku nendesse.

Meedia ja sotsiaalmeedia kui platvorm narratiivide, valeinfo, valesüüdistuste ja vandenõuteooriate jagamisel oli samuti eelduseks masside mõjutamine (K1, K2, K4, K5, K8, K9, K15), mille abil püüti ka tulevast vägivalda legitimeerida. Ilma sotsiaalmeediata poleks president Trumpil olnud võimalik edastada süütavaid sõnumeid ja oma toetajate viha soovitud suunas mõjutada (K1). Soosituimaks sotsiaalmeediaplatformiks kujunes Parler, mis võimaldas grupisest ja -välist interaktiivset suhtlust ja mida on laiemalt nimetatud ka „vihkamise paradiisiks“ (K5). Masside mõjutamise eeldusena selgusid ühtlasi eelnev protestikogemus ja ajaloolised tegurid, mida väljendas näiteks ühe paremäärmuslase soov kasutada Kongressi ründamisel Prantsuse revolutsiooni aegset Bastille' ründamise viisi (K1). Eeldustena esinesid veel välisriikide soov masside mõjutamiseks (K1, K2, K8), mis seisnes autokraatsete riikide varjatud püüdlustes mõjutada USA avalikku arvamust, näiteks on tulnud välja Venemaa seotus desinformatsiooni levitamise ajal.

Masside käivitajana saab välja tuua grupikäitumise (K1, K6), kuna osal Kapitooliu-misse sisenenud isikutest ei olnud eelnevat plaani seda teha (K1). Küll aga oli siin tõukejõuks eestkõnelejate või kaasajate mõju nagu näiteks vandenõuteoreetik Jonesi meeleavaldusel tehtud avaldus üheskoos „teise Ameerika revolutsiooni“ kogemisest ning konkreetne üleskutse võitluseks. (K1) Näitena juhi mõjust kui protsesside käivitajast võib näha president Trumpi kõnet, mis suunas vihast rahvamassi Kapitooliumi poole liikuma ning äärmusrühmituse juhi käsku Kapitooliomit rünnata. Mõjutatavus masside käivitajana väljendus nii Trumpi nähtavas isiklikus heakskiidus meeleavaldajatele (K1) kui ka vandenõuteooriates (K1, K3, K4, K5, K7, K8, K10, K11, K13, K14, K15).

Põhiseaduslikku korda ohustavate teguritena ilmsesid peamiselt juhikultus (nn trumpism) (K1, K3, K6, K17) ja juhi mõju eskaleerimisel (K1, K3, K4, K5, K8, K9, K11, K13, K14, K16), äärmusrühmituste roll (sealhulgas militaarsete rühmituste roll) (K1, K2, K3, K6, K4, K7, K8, K11, K13, K15, K16), sotsiaalmeedia (K1, K4, K5, K6, K8, K11, K15) ja narratiivide roll (K1, K5, K7, K8, K11, K14). Põhiseadusliku korra teadlike ohustajate hulka kuuluvad tõendite alusel president Trump (K1), paremäärmuslik rühmitus Oath Keepers, kes oli valmis Bideni administratsiooni vastu võitlemiseks kasutama relvi ja alustama vajaduse korral kodusõda (K11), ning paljud teised, kes kutsusid üles vägivaldsele tegevusele (K5). Narratiividest eristub alates aastast 2016 levitatud ja valel põhinev narratiiv „peatage vargus“ (K14), millel põhineb ka Trumpi valimiskaotuse järgne nn suure vale narratiiv (K8). Need omakorda võimendused koos äärmuslaste ja vandenõuteoreetikute loodud narratiividega ning aitasid luua arusaama patriootidest, kes ei saa lasta Ameerikal langetada ning võivad vajaduse korral kasutada vägivalda. Sealjuures peeti vägivalda õigus-

tatuks ja jumalikuks õnnistuseks, kuna seda korraldavad kogu inimkonna vaenlase vastu õiglast sõda pidavad „valguse lapsed“. (K5)

Joonis 1. Graafiliselt esitatud kooditabel. Kapitooliumi rünnaku olulisemad massikäitumise tegurid, järjestatud tekstide arvu põhjal (Noor-Feldmann, 2023, lk 52)

Joonis 1 võtab kokku Kapitooliumi juhtumise enim esinenud tegurid kategooriate lõikes. Kõigis kategooriates esines läbivalt juhi ja äärmusrühmituste roll ning enamikus kategooriates meedia mõju. Ülejäänud tegurid jaotusid koodispetsiifiliselt.

Maidani rahutuste puhul ilmnis massikäitumise üldise mõjutajana grupi identiteet (M2, M3, M8, M11, M12, M16, M18, M19, M25, M28, M29), mis seisnes vabatahtlikus initsiatiivis, solidaarsuses, kõige jagamises ja ühises pühendumises, mille tulemuseks oli homogeenne ühise eesmärgi nimel tegutsev rahvamass. Rahvamassi kannustasid rahutustes osalema väärtused (M1, M2, M3, M4, M5, M8, M11, M13, M14, M15, M16, M21, M29), mis seondusid peamiselt vabaduse, ühise missiooni, eneseväärikuse, inimõiguste ning uhkusega oma kaasmaalaste üle. Ukrainlaste lootuseks oli integratsioon Euroopaga ning euroopalik Ukraina (M21, M29). Üks paljudest uskumustest oli usk eksistentsiaalsesse võitlusesse pimeduse ja valguse vahel, samuti

usk demokraatiasse ja muutustesse, mis algavad nendest endist ning tugevusest, mis tuleneb õiglasest võitlusest. Usuti, et võitlus on vajalik ja sellest sõltub rahva tulevik. (M26) Emotsioonid (M2, M3, M9, M29) jagunesid rõõmsateks, mis tulenesid sõbraliikust koosolemise, ja vihaks võimuesindajate vastu. Grupid moodustusid spontaanselt ja seda mõjutasid sotsiaalvõrgustikud (M2, M14), mille mõju ilmnis kõige enam esmakordselt protestidel osalenute puhul (M14).

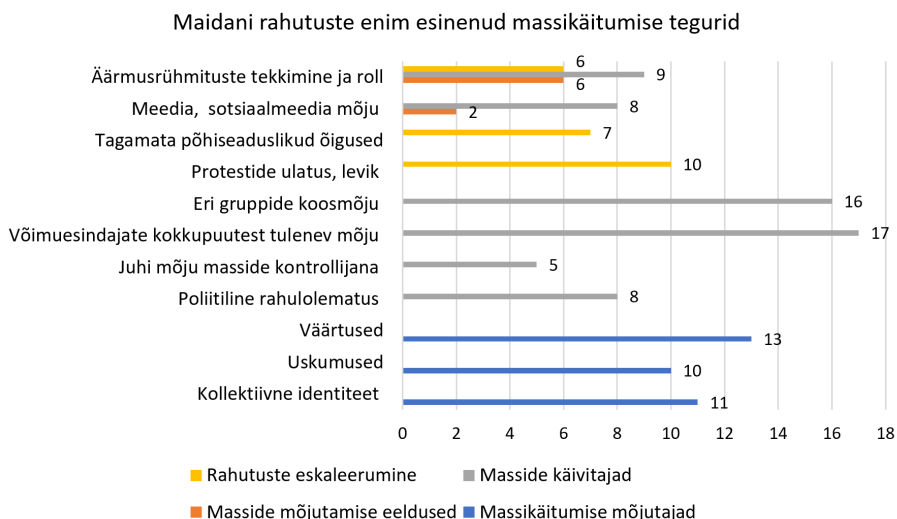
Masside mõjutamise eeldusena selgus äärmusrühmituste tekkimine ja roll, sealhulgas olid parteid, kelle nähtavus oli varasemalt madal (M26), ning erinevate vaadetega vasakpoolsed organisatsioonid (M27). Ajaloolistest teguritest võib välja tuua teise maailmasõja ning sellele järgnenud nõukogude aja kogemused, samuti pikaajalise riigi toetuse puudumise oma kodanikele (M2, M15, M16). Ka ilmnis välisriikide mõjutustegevusena Venemaa õnnestustegevus nn Vene maailma propageerimisega, suure isamaasõja ideoloogia ärakasutamisega ja Vene Õigeusu Kiriku võimu konsolideerimisega (M16, M21). Eeldusena võib nimetada ühtlasi meedia ja sotsiaalmeedia mõju, kuna ligi pooled protestis osalejatest said inspiratsiooni televisioonist ning omandasid ja jagasid infot sotsiaalmeediaplatformidel (M3, M14).

Masside käivitajateks võib pidada Euroopaga integratsiooni takistamist valitseva võimueliidi poolt, repressioone ja korrupsiooni, usaldamatust riiklike struktuuride suhtes ning inimõiguste eiramist (M4, M13, M15, M18, M21, M25, M28, M29). Oluline mõju oli meedial ja sotsiaalmeedial (M3, M5, M14, M16, M21, M22, M24, M27), kust üle poolte osalejatest informatsiooni said, sotsiaalmeedia roll oli ühtlasi tähtis võitluse organiseerimisel ning inimeste tänavatele toomisel. Masside käivitajana toimisid samuti avalikud organisatsioonid, kes kutsusid inimesi mobiliseerima Vabaduse väljakule või toetasid juriidilise ja meditsiinilise abiga. Tudengiorganisatsioonid konsolideerusid ja moodustasid üleriigilisi streigikomiteesid. (M4, M28, M29) Koostööd tegid endised sõjaväelased ja naisrühmitused (M15), samuti erinevate sotsiaalsete ja poliitiliste vaadetega rühmitused ning eri rahvused (M16, M17, M18, M20, M25, M29). Paremäärmuslaste roll (M2, M6, M10, M13, M18, M20, M22, M23, M26, M27) ilmnis nende aktiivses kollektiivses tegutsemises, aga rahutuste kõigis etappides tegutses osa rühmitusi ka iseseisvalt. Nende toetajad osalesid aktiivselt rahutustes, kuid ei pooldanud vägivalda kasutamist (M13) ning keskendusid liberaalsetele ideedele ja üksikisikute õigustele (M18). Juhi mõju avaldus opositsiooniparteide juhtide sõnavõttudes, samuti aktivistide seast esile kerkinud uute juhtide tekkimises ja mõjus (M1, M7, M24, M25). Ka püüdsid proteste juhtivad isikud rahvast rahustada, kaitsta korda ja vältida vägivaldapinguid (M1, M7, M15, M20, M24). Oluliseks masside käivitajaks osutus 2013. aasta 30. novembri öösel kokkupuude võimuesindajatega, mis päädis demonstrantide peksmisega (M11). Selle tulemusena asendusid poliitili-

sed nõudmised inim- ja kodanikuõiguste nõudmisega (M14) ning algas protesti teine etapp üle miljoni demonstrandi kogunemisega (M16). Käivitajateks võib pidada ka märulipolitsei laialdast vägivalda, süütute inimeste vangistamist ja repressioone.

Maidani rahutusi tuleks vaadelda mitte kui põhiseaduslikku korda ohustavat olukorda, vaid kui **rahutuste eskaleerumist** üle kogu Ukraina (M2, M4, M8, M16, M17, M18, M19, M21, M25, M27). Juhi roll sündmuste eskaleerimisel seisnes poliitilise opositsiooni juhtide üleskutsetes demonstratsioonidel osalemiseks (M1) ja Maidani omakaitsejõudude juhi avalikus ultimaatumis alustada presidendi keeldumisel vabatahtlikust taandumisest kodusõda (M18). Rahutuste eskaleerumist soodustasid kodanikuõiguste ja -vabaduste mittetagatus, valitseva režiimi vägivald rahumeelsete meeleavaldajate vastu, sõnavabaduse ja demokraatlike õiguste piiramine (M2, M3, M8, M12, M16, M27, M29). Meeleavaldajate radikaliseerumist seostatakse nn diktaatoriseaduste vastuvõtmisega valitseva võimu poolt (M2), aga ka vastureaktsiooniga politseivägivallale ja valitsuse repressioonidele (M27).

Kokkuvõtteks annab joonis 2 kategooriate kaupa ülevaate enim esinenud teguritest. Maidani rahutusi iseloomustab osalejate kollektiivne identiteet, väärtused ja uskumused, mille tulemusena toimus iseeneslik organiseerumine, juhi roll oli vähene ja seisnes rohkem masside kontrollimises.

Joonis 2. Graafiliselt esitatud kooditabel. Maidani rahutuste enim esinenud massikäitumise tegurid, järjestatud tekstide arvu põhjal (Noor-Feldmann, 2023, lk 59)

3.2. Ekspertintervjuude tulemused

Ekspertintervjuude tulemused on esitatud nelja kategooria lõikes: massikäitumise mõjutajad, masside mõjutamise eeldused, masside käivitajad ja põhiseadusliku korra ohustajad. Kategooriate sees on välja toodud peamised uuringust selgunud koodid.

Masside mõjutajatena nimetasid eksperdid enim grupi identiteeti ja grupikäitumist, mis seisnes teiste grupiliikmete tegevuse jälgimises ja järgimises, massiga koos tegutsemises ning ühtekuuluvustundes. Ekspert:

/.../ kindlasti on, jah, see efekt, et järgitakse, isegi kui ei ole seal kellegi ühe isiku nii-öelda konkreetselt suunatud mõjutustegevust, siis järgides /.../ karjainstinkti, /.../ võidakse kaasa minna ka konkreetse suunatud mõjutustegevuseta. (E4)

Ekspertide meelest võib masse mõjutada ühises infoväljas olemine, gruppi kuulumise soov, ühine eesmärk ja viha vaenlase vastu. Oluliseks peeti ka juhi ja eestvedamise rolli, eriti juhi karismaatilisust ja tuntust, mis aitab luua soodsat pinnast masside mõjutamiseks. Mõjutatavuse võimalikkust hinnati suureks, kui inimesed on vastuvõtlikud ebatõdedele, samuti nimetati uskumusi, alkoholi ning mitmesugused probleeme ja nende tunnetamist. Toodi ka välja, et manipuleerimisele saab kergemini allutada rahulolematuid inimesi, tehes nn ajupesu ja pakkudes probleemide korral välja süüdlasi:

Kõik see, et sellistel pettunud inimgruppidel tekib nagu tunne, et keegi pakub neile ka kringlit ja kohvi. Et nad on kuhugi oodatud. (E2)

Massikäitumisest tuleneva ohu kontekstis nimetati enam Venemaa Föderatsioonist lähtuvat mõjutustegevust kui julgeolekuohu, sh toodi välja varjatud informatsioonilist mõjutustegevust, millega kujundatakse inimeste veendumusi ja tõekspidamisi. Samuti mõjutavad ekspertide hinnangul inimeste käitumist nende sisemised väärtused ja isiklik identiteet, millest sõltub valmisolek langetada otsus massikogunemistel eskaleerivas agressiivses tegevuses osalemise või mitteosalemise kohta. Leiti, et tugev isiklik identiteet pigem tugevneb massikogunemistel. Identiteedi kujunemise mõjutajatena nähakse keskkonda ja inforuumi, näiteks sotsiaalset suhtluskeskkonda, kasutatavaid infokanaleid ning mingil määral haridustaset. Need tegurid võivad ekspertide sõnul soodustada ka algselt rahumeelse kogunemise eskaleerumist vägivaldseks.

Oma roll on ühtlasi uskumustel, nt usutakse autoriteetsete isikute lugusid, vandenõuteooriad ja ebateadusi. Samas võivad sündmused osutada ka uskumusi muutvaks, nt võis Venemaa agressioon Ukrainas mõjutada inimeste varasemat toetust Venemaa režiimile. Massikäitumises osalejad võivad ka uskuda, et anonüümsus võimaldab karistamatult tegutseda. Uskumustega seonduvad samuti meelsus ja maailmavaade. Emotsioonidest nimetati võidutunnet, uhkust saavutuste üle, ajas tekkivat pinget,

samuti negatiivseid emotsioone ja võimalikku massipsühhoosi mõju, välja toodi alkoholi ja teiste mõnuainete mõju ning meedia ja sotsiaalmeedia, kus toimub teadlik mõjutustegevus, jagatakse vandenõuteooriaid ja suheldakse aktiivselt.

Masside mõjutamise eeldusena töid kõik eksperdid välja välisriikidest tulenevat ohtlikku mõju ja mõjutustegevust, millega manipuleeritakse, suunatakse ja soovitakse luua valmisolekut julgeolekut või põhiseaduslikku korda ohustavaks käitumiseks. Ekspert:

/.../ kindlasti on see nagu inimeste /.../, nende veendumuste, tõekspidamiste kujundamine. Millest lähtuvalt /.../ see ongi seal latentne tegur, /.../ mis siis võib kuskil hiljem avalduda mingites konkreetsetes situatsioonides, kui on loodud see eelnev valmisolek /.../ käituda kas julgeolekut ohustavalt või põhiseaduslikku korda ohustavalt /.../ (E4)

Siia kuulub ka mõjuagentide tegevus, desinformatsioon, institutsioonide või grupeeringute toetus ja finantseerimine. Rahvusvaheliste pingete korral võib tekkida oht sündmuste eskaleerumiseks, kui teine riik soovib näiteks olukorda ära kasutada ja tulla teatud inimgruppi kaitsma.

Ekspertid mainisid veel rahvamasside kaasamist ja motiveerimist ning meedia, sotsiaalmeedia ja muu teavitustegevuse mõju. Oluliseks masside mõjutamise eelduseks peeti propagandat, mis kasutab loodud sümboloid, kangelasi, märtreid ning otsib ühiseid vaenlasi ja süüdlasi:

/.../ Eesti riik on nüüd teisel aastal neid punamonumente siin eelmisel aastal. Miks neid teisel datil? Et kõiki kasutati rahvamasside mõjutamiseks. Need olid puhtalt propaganda, /.../ meile vaenuliku propaganda teenistuses /.../ (E4)

Eelnevalt loodud usaldamatus ja üldine rahulolematuse võivad ekspertide sõnul samuti masside proteste põhjustada. Masside mõjutamise eeldusena mainiti lõhestamist ja lõhestumist, samuti narratiive ja vandenõuteooriaid. Ühe tegurina selgus ka massikogunemisel osalevate eri gruppide koosmõju, kus erineva maailmavaate ja ideoloogiaga ning erinevatest sotsiaalsetest gruppidest inimesi võib motiveerida osalema mingi kindel lugu. Välja toodi ka juhi rolli olulisust, ilma milleta võib sündmus muutuda kaootiliseks.

Ekspertide hinnangul on **masside käivitajana** väga oluline roll juhil ja eestkõnelejal, kellele tahatakse koonduda ning kelle emotsionaalsed üleskutsed võivad rahvast edukalt kaasa tõmmata. Ekspert:

/.../ mida tulise ja emotsionaalse eeskõneleja, mida rähgem retoorika, seda rohkem rahvast kaasa tõmbab /.../ (E4)

Teine ekspert:

/.../ selleks, et seal hakkab midagi toimuma, on /.../ vaja neid sõnu, seda üleskutset, käivitamist, kihutamist, selle tahte tekitamist /.../ hakata võitlema. (E2)

Olulisteks masside mõjutajateks ja sündmuste eskaleerijateks võivad olla ka provokaatorid, kes teevad masside seas kihutustööd või korraldavad provokatsioone ja kokkupõrkeid, mis avaldavad massikäitumisele edasist mõju. Vastandumine loob konflikte ja võib masse käivitada:

./../ kindlasti mingisuguse konflikti otsimine ehk sellise vastandumise ./../ teravaks ajamine on kindlasti see, ./../ millega saab ./../ mõjutada. (E1)

Mõjutegurina toodi samuti välja võimuesindajate käitumist – nagu korrarikkujate kinnipidamine massikogunemistel –, mida võidakse pidada võimuesindajate provokatiivseks käitumiseks, aga ka võimuesindajate ebaproportsionaalset käitumist, mis võib tekkida provokatsioonide tulemusena. Veel nimetati emotsioone, mida võivad võimendada emotsionaalsed sõnavõttud, paanika, hirm või lootusetuse tunne.

Põhiseaduslikku korda ohustavate teguritena nimetati esmalt mitmeid ohuindikaatoreid, mille hulka kuulusid nt eelnevad sagedased meeleavaldused, ründed (sh küberründed) sümbolitele ja riigiasutustele, varjatud kaupade ja isikute üle piiri liikumine, poliitilist mõjuvõimu omavate jõudude retoorika ning vägivalla kasutamise õigustamine, välisriigi vaenulikust mõjutustegevust tingitud suurenev ühiskonna lõhestatus ja rahulolematuse, oma inforuumis tegutsevad grupid ja nende organiseerituse tase, relvade ja relvastatud rühmituste arvu kasv ning eri platvormidel tehtud avaldused vägivalla kasutamise ning riigikorra muutmise vajaduse kohta. Põhiseaduslikku korda ohustavate teguritena mainiti veel meedia ja sotsiaalmeedia mõju, gruppide tekkimise võimalust ning üleskutseid relvade haaramiseks:

./../ see ongi andnud uue dimensiooni üldse asjadele, et see võibki väga kiiresti muutuda väga kardinaalselt. ./../ et kui sul on seal 10 000 jälgijaga mingi grupp ja sa ütled, et nüüd on mingi jama, ./../ kedagi vigastati. ./../ et siis sellised tegurid ./../ annavad küll märku, et nüüd võib asi kontrolli alt välja minna või tõsisemaks muutuda. (E4)

Samuti nähakse olulist rolli juhil ja arvamusiidritel, kes võivad olla poliitikud või teised ühiskonnas aktsepteeritud isikud, sh mainiti formaalsete ja mitteformaalsete mõjukate liidrite tekkimist, kes võivad esindada radikaalseid seisukohti. Oht põhiseaduslikule korrale võib ekspertide sõnul realiseeruda kriitilise massi olemasolul ehk oluliseks peeti rahvamassi suurus ja toetussüsteemi. Lisaks toodi esile koosolekute ja meeleavalduste paljusust ning kogunemisi:

./../ üks on kindlasti see, et nii-öelda selliste avalike koosolekute või kogunemiste jada ./../, et kui mitte ei ole üks, vaid juba ./../ pikemalt, tahetakse seda ./../ õhkkonda luua, suuremat kandepinda saada, kui on seal erinevates kohtades korduvalt päevi, nädalaid kestvaid üleskutseid ja need lähevad järjest suuremaks ./../ (E1)

Nimetati ka organiseeritud relvade, laskemoona omamist ja relvastatud rühmituste tekkimist, relvade kättesaadavust ja soetamise suurenemist. Massikäitumist võib

mõjutada võimuesindajate liiga leebe või liiga jõuline sekkumine või sekkumata jätmine, korrupsioon ning ebaselged ja vastandlikud seisukohad. Samuti toodi välja grupiga koos tegutsemist, kus võib olla tekkinud alternatiivne reaalsus või usk tehtava ainuõigsusest, narrative ja sümboleid, usalduse kadumist riiklike institutsioonide vastu ning ühise vaenlase määratlemist.

4. ARUTELU

Kuivõrd põhiseaduslikku korda ohustab konstitutsiooniliste normide mittetunnustamine või süsteemne eiramine ning ohuna põhiseaduslikule korrale nähakse nii vägivaldseid surveaktsioone (nt Kapitooriumi juhtum) kui pikaajalisi massilisi korratusi (nt Maidani juhtum), saab mõlema analüüsitud juhtumi puhul tuvastada, et meeleavaldused võivad (halbade) asjaolude koosmõjul hakata ohustama põhiseaduslikku korda. Kapitooriumi juhtumis realiseerus see ka reaalseks rünnakuks võimuesindajate vastu, Maidani juhtumi puhul toimus protest elanike põhiseaduslike õiguste taastamiseks ja vägivaldsus oli seotud reageerimisega võimuorganite vägivaldsusele.

Nii dokumendianalüüs kui intervjuud tõid välja, et võimalik massikäitumisest tulenev **oht riigi julgeolekule** seondub inimeste identiteedi, uskumuste ja vastuvõtlikkusega juhile. Seega võivad juhid teadlikult uskumusi tekitada ja grupinorme kujundada. Emotsioonid ja väärtused osutusid olulisemaks Maidani juhtumis, Kapitooriumi juhtumis aga ekspertide hinnangul vähem oluliseks. Maidani rahutustega seoses saab tõmata paralleeli massikäitumise teoreetiliste seisukohtadega (nt La Macchia & Louis, 2016, p. 17), mille puhul inimesed kogunevad rühmadesse ühiste väärtuste ja eesmärkide nimel tegutsemiseks. Maidani rahutused erinevad ka selle poolest, et organiseerumine toimus ilma kindla juhi ja juhtimiseta, mis seostub teooriaga juhi rolli ebaolulisusest rahvamasside juhtimisel (Borch-Jacobsen, 1988, pp. 156–157). Maidani juhtumis on see seletatav võitlusega ühiskonnas üldisemalt aktsepteeritud väärtuste nimel, milleks olid põhiseaduslike õiguste tagamine ning diskrimineerimisvaba ühiskond. Emotsioonide ja väärtuste ilmnemisest erineval määral kõigis uuringu osades võib järeldada, et suurem emotsioonide ja väärtuste mõju kahandab juhile vastuvõtlikkuse mõju. Mõlema juhtumi dokumendianalüüsist selgus äärmusrühmituste ja eelneva protestikogemuse mõju olulisus, mis on seotud ühtlasi äärmusrühmituste kasvutrendiga laiemalt, aga ka demokraatliku elanikkonna kasvava valmisolekuga poliitiliselt äärmuslikuks massitegevuseks (Rich, 2021, pp. 1, 4). Ekspertide hinnangutes see välja ei tulnud ja seda ilmselt põhjusel, et need põhinevad Eesti kogemusel, kus äärmusrühmituste tegevus on olnud vähene ning üldine protestitegevuse aktiivsus suhteliselt madal.

Masside käivitajadena esinesid mõlemas juhtumis juhi ning meedia ja sotsiaalmeedia mõju, mida kinnitasid ka eksperdid. Siin võib tuua paralleeli varasema seisukohaga, mille kohaselt juhid saavad retooriliste tehnikate ning lihtsate lausungite kordamise abil rahva meelsust kujundada (Le Bon, 2002, pp. 77–78). Kapitooliumi rünnakus oli juhi roll läbivalt oluline nii enne sündmust kui ka sündmuse käivitamisel ning eskaleerimisel. Juhid osalesid retoorika abil uue reaalsuse kujundamisel, samuti uskumuste ja narratiivide abil grupinormide loomisel ning vandenõuteoreetikute ja äärmuslaste ühendamisel nende vägivaldseks rünnakuks organiseerimiseks. Eri gruppide koosmõju ilmnes mõlemas juhtumis olulise masse käivitava tegurina, seostudes grupikäitumises isikliku identiteedi kaotuse ning uutele ideedele avatuks ja vastuvõtlikuks muutumisega (Ibrahim & Hassan, 2017, p. 951; Reicher, 2017, pp. 593–594), aga ka gruppide omavahelise dünaamikaga, kus väiksemate vägivaldsete gruppide normatiivid võivad saada uueks käitumise normiks suuremale grupile. Gruppide omavahelist dünaamikat ilmestab ka asjaolu, et Maidani rahutustes osalenud paremäärmuslaste valmisolek vägivaldseks vastupanuks jäi esialgu realiseerimata piisava toetuse puudumise tõttu. Seega saab massikäitumises osalevaid gruppe mõjutada viisil, mis viib sündmuse eskaleerumiseni. Ekspertide hinnangutest eri gruppide koosmõju kinnitust ei leidnud ja seda ilmselt põhjusel, et nad peavad vähetõenäoliseks Eestis taoliste gruppide tekkimist, mis võiksid kujutada massikäitumise kontekstis ohtu riigi julgeolekule. Eksperdid pidasid tähtsaks võimuesindajatega kokkupuutest tekkida võivat eskalatsiooni, mille olulisus tuli ühtlasi välja Maidani rahutuste juhtumis.

Võimalik massikäitumisest tulenev **oht riigi põhiseaduslikule korrale** võib uuringu põhjal suure tõenäosusega tuleneda juhi või arvamuslimidrite mõjust, mis ilmnes ka ekspertide hinnangutest. Ekspertide arvamus kinnitas ka dokumendianalüüsist selgunud narratiivide mõju, mis seostub narratiivide levitajate autoriteetsusega grupis, ning protestide ulatusest ja levikust tulenevat mõju.

Maidani rahutuste juhtumit iseloomustab erinevalt Kapitooliumi rünnaku juhtumist enam väärtustel, emotsioonidel, uskumustel ja grupi identiteedil põhinev massikäitumine, kus juhi roll oli vähene ja suurenes vaid masside käivitamisel, jäädes ka eskaleerumise etapis pigem tagasihoidlikuks. Ainsa olulise läbiva tegurina enne sündmust ning sündmuse käivitamisel ja eskaleerimisel tuli välja äärmusrühmituste roll. Sotsiaalmeedia oli oluline sündmuse korralduslikust aspektist, kuid rahutustele kaasamisel said otsustavaks hoopis usaldusikute kutsed ja soovitusel. Seega on väärtustel põhineva massikäitumise kontekstis oluline pöörata tähelepanu grupisisesele mõjutatavusele ja sellele, kelle argumente grupi sees usaldatakse.

Teoreetilistest lähtekohtadest leidis uuringus kinnitust ka inimese individuaalsuse kadumine kehalise kokkupuute mõjul (Sidis, 1895, p. 8), mis tuli välja mõnede Kapitooliumi rünnakus osalejate hilisemates ütlustes. Samuti selgus, et rahvahulgad on

ratsionaalsed tegutsejad (McPhaili, 1991, pp. xxiv–xxvi), kuna mõlema juhtumi puhul leidis kinnitust teadlik ja eesmärgistatud massikäitumine, ning Maidani juhtum kinnitas ühtlasi kehalis-anatoomilise kokkupuute tulemusena tekkivat positiivset sotsiaalpsühholoogilist muundumist (Borch, 2009, p. 288).

Tabel 4 võtab võrdlevalt kokku julgeolekut ja põhiseaduslikku korda ohustavad olulisemad latentse ohu indikaatorid ning näitab ära nende esinemise analüüsitud juhtumites ja intervjuudes.

Tabel 4. Julgeolekut ja põhiseaduslikku korda ohustava massikäitumise peamised latentse ohu indikaatorid koondina (Noor-Feldmann, 2023, lk 118–119)

JULGEOLEKUT OHUSTAVAD INDIKAATORID	PÕHISEADUSLIKKU KORDA OHUSTAVAD INDIKAATORID
Vastuvõtlikkus juhile, juhi mõju (K, M, E)	Juhi ja arvamusiindrite mõju eskaleerimisel (K, M, E)
Identiteedi, uskumuste mõju (K, M)	Juhi kummardamise (nn trumpism) mõju (K)
Gruppiidentiteedi mõju (M, E)	
Isikliku identiteedi mõju (E)	
Meedia, sotsiaalmeedia mõju (K, M, E)	Meedia, sotsiaalmeedia mõju (K, E)
Välisriikide mõjutustegevus (K, M, E)	Välisriikide mõjutustegevus (E)
Eelneva protestikogemuse mõju (K, M)	Protestide ulatuse, leviku mõju (M, E)
Väärtuste mõju (K, M, E)	Põhiseadusliku korra teadlike ohustajate mõju (K)
Vastuvõtlikkus üleskutsetele, kõnedele (K, E)	Võitlusüleskutsete mõju (E)
Äärmusrühmituste tekkimise mõju (K, M)	Äärmuslaste mõju (K, M)
Eri gruppide koosmõju (K, M)	Rahvamassi suuruse mõju (E)
Propaganda mõju (E)	Narratiivide, sümbolite mõju (K, E)
Kaasamise ja motiveerimise mõju (E)	Relvade, laskemoona ja relvastatud rühmituste mõju (E)
Emotsioonide mõju (K, M, E)	
Ajalooliste tegurite mõju (K, M)	
Võimuesindajatega kokkupuute mõju (M, E)	
Mõjutatavuse mõju (E)	
Keskkonna ja inforuumi mõju (E)	
Provokaatorite mõju (E)	
Vastandumise mõju (E)	
Anonüümsuse mõju (E)	
Masside kaasamise mõju (E)	
Vandenõuteooriate ja valeväidete mõju (K)	
Äärmuslaste teadlik masside mõjutamine (K)	
Poliitilise rahulolematuse mõju (M)	

K – Kapitooriumi rünnak; M – Maidani rahutused; E – intervjuud

KOKKUVÕTE

Uuringu põhjal võib nõustuda varasema seisukohaga massikäitumise ratsionaalsusest, mis ei käsitle rahvahulki loomult vägivaldsetena, ning ka sellega, et kehalisest kontaktist tulenev mõju rahvamasside kogunemistel võib põhjustada individuaalsuse kahanemist ja suurendada vastuvõtlikkust mõjutustele. Kokkuvõttes leidis kinnitust, et juhi roll on massikäitumise kontekstis oluline rahvamasside mõjutaja nii sotsiaalse identiteedi ja meelsuse kujundamisel, uskumuste loomisel kui ka massikäitumise käivitamisel ning sündmuste eskaleerimisel. Juhi kujundatud väärtushinnangud võivad osutada ohuks riigi julgeolekule ja põhiseaduslikule korrale, kui need põhinevad uskumusel vägivaldsete rünnakute õigsusest demokraatlike institutsioonide vastu. Samas ei saa alahinnata ka grupikäitumist ja selle dünaamikat, mis seondub inimeste väärtuste, uskumuste ja normidega. Väärtustel ja grupiidentiteedil põhinevate massikogunemiste puhul jääb juhi mõju marginaalseks ning protsesse käivitavad muud tegurid. Isikliku identiteedi ja väärtuste tugevuse või nõrkuse aspekt võib samuti osutada määravaks massikäitumise eskaleerumise kontekstis, kui inimene hakkab ennast grupi liikmetega samastama määral, mis paneb ta loobuma isiklikust identiteedist ja väärtustest.

Oluliseks teguriks võib pidada kõigis uuringu osades selgunud meedia ja sotsiaalmeedia mõju narratiivide, uskumuste, ebatõdede ja konspiratsiooniteooriate levitamisel, aga ka protestide ettevalmistamisel ja eskaleerimisel, mistõttu tuleks seda mõju järjepidevalt seirata, prognoosimaks ohtude võimalikkust ja ulatust, ning võtta saadud tulemusi tõsiselt. Ka Kapitooliumi rünnakuga seotud dokumendianalüüsist saab järeldada, et alahinnati rahvamasside mõjutatavusest tulenevat võimalikku latentset ohtu ning prognoositud eskalatsiooni peeti vähetõenäoliseks, mis selgitab ühtlasi ebapiisavat valmisolekut rünnaku peatamiseks.

Välisriikide mõjutustegevus tuli olulise tegurina välja Eesti kontekstis, kuid oli väheoluline juhtumite analüüsis, seega omavad ekspertintervjuude tulemused uuringu üldistes tulemustes selget väärtust. Eesti ekspertide hinnangul võib välisriikide mõjutustegevus esile kerkida massikäitumise kontekstis, eriti juhul, kui osa Eesti elanikest ei taju seda julgeolekuohuna.

Uuringu tulemusena saab teha ettepaneku seirata edaspidi elanikkonna riigi julgeolekuga seonduvaid väärtushinnanguid, sotsiaalset identiteeti, vastuvõtlikkust juhtidele ja narratiividele ning emotsionaalset seisundit, mõistmaks ja kaardistamaks näiteks inimeste seadusekuulekuse ja teiste mõistete sisustamist, mis oleksid praktikutele abiks mõjutatavusega seotud ohtude tuvastamisel. Samuti tuleks selgitada välja ela-

nikkonna teadlikkus välisriikide mõjutustegevusest, selle tuvastamisvõimalustest ja kaasnevatest ohtudest, planeerimaks teadlikkuse tõstmise võimalusi.

Artiklis tutvustatud uuringu tulemusi saab kaasata praktikute töövahendina julgeolekualases ohuennetustöös, näiteks on tuvastatud latentse ohu indikaatorid hea alus edasiseks arendamiseks ja täpsemate mudelite väljatöötamiseks. Edasist uurimist vajab eri indikaatorite osakaal, loomaks praktiliseks kasutamiseks vajalikku mõõtmist võimaldavat töövahendit.

EVE NOOR-FELDMANN

Sisekaitseakadeemia magister

E-post: evenoorfeldmann@me.com

Eve Noor-Feldmann on lõpetanud Tartu Ülikooli ärijuhtimise eriala ning omandanud sisejulgeoleku magistrikraadi Sisekaitseakadeemias. On töötanud infotehnoloogia- ja teenindussektoris tegevjuhina ning on Expo OÜ arendusjuht ja EMCC Global akrediteeritud mentor.

ANNE VALK

Sisekaitseakadeemia, Õigus- ja Sotsiaalteaduste Keskuse juhataja-vanemlektor

E-post: anne.valk@sisekaitse.ee

Anne Valk on lõpetanud Tallinna Ülikooli koolieelse pedagoogika ja psühholoogia eriala ning omandanud ärijuhtimise magistrikraadi Tallinna Tehnikaülikoolis. Hetkel on pooleli doktoriõpingud EBS-i juhtimisteaduste doktorantuuris. On töötanud Sisekaitseakadeemias eri ametikohtadel alates 2000. aastast ja lisaks administratiivtööle õpetab juhtimist ning teadustöö aineid.

MARTIN PURRE

Riigiametnik. 1997. aastal lõpetanud Eesti Riigikaitse Akadeemia, 2014. aastal omandanud magistrikraadi Tallinna Tehnikaülikoolis.

KASUTATUD ALLIKAD

Allport, F. H., 1924. The Group Fallacy in Relation to Social Science. *American Journal of Sociology*, 29(6), pp. 688–706.

Anderson, C. A. & Bushman, B. J., 2018. Media Violence and the General Aggression Model. *Journal of Social Issues*, 74(2), pp. 386–413.

Antonio, R. J., 2022. Democracy and Capitalism in the Interregnum: Trump's Failed Self-Coup and After. *Critical Sociology*, 48(6), pp. 937–965.

Baxter, P. & Jack, S., 2008. Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers. *Qualitative Report*, 13(4), pp. 544–559.

Bon, G. Le, 1936. *Hulkade psühholoogia*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Bon, G. Le, 2002. *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. New York: Dover Publications.

Borch, C., 2009. Body to Body: On the Political Anatomy of Crowds. *Sociological Theory*, 27(3), pp. 271–290.

Borch, C., 2013. Crowd theory and the management of crowds: A controversial relationship. *Current Sociology*, 61(5–6), pp. 584–601.

Borch-Jacobsen, M., 1988. *The Freudian Subject*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Drury, J. & Reicher, S., 2000. Collective action and psychological change: The emergence of new social identities. *British Journal of Social Psychology*, 39(4), pp. 579–604.

Drury, J. & Reicher, S., 2009. Collective psychological empowerment as a model of social change: Researching crowds and power. *Journal of Social Issues*, 65(4), pp. 707–725.

Eesti Keele Instituut, 2022. Julgeolek. Rmt: *Militerm*. [Võrgumaterjal] Tallinn: Eesti Keele Instituut. Leitav: <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/mil/julgeolek/1> [Kasutatud 10.01.2023].

Eesti Keele Instituut, 2009a. Rahvahulk. Rmt: *Eesti keele seletav sõnaraamat*. [Võrgumaterjal] Tallinn: Eesti Keele Instituut. Leitav: <https://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=rahvahulk&F=M> [Kasutatud 10.01.2023].

Eesti Keele Instituut, 2009b. Rahvamass. Rmt: *Eesti keele seletav sõnaraamat*. [Võrgumaterjal] Tallinn: Eesti Keele Instituut. Leitav: <https://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=rahvamass> [Kasutatud 10.01.2023].

Eesti Vabariigi Põhiseadus, kommenteeritud väljaanne (2020) RT I, 15.05.2015, 2.

- Erakorralise seisukorra seadus* (1996) RT I, 14.03.2023, 24.
- Ezzy, D., 2002. *Qualitative Analysis, 1st ed.* London: Routledge.
- Flick, U., 2009. *An Introduction to Qualitative Research, 4th ed.* London: SAGE Publications.
- Ibrahim, Y. & Hassan, R., 2017. A revolutionary crowd model: Implemented to contrast oscillating to consistent media influence on crowd behavior. *Simulation*, 93(11), pp. 951–971.
- Inguanzo, I., Mateos, A., & Gil de Zúñiga, H., 2022. Why Do People Engage in Unlawful Political Protest? Examining the Role of Authoritarianism in Illegal Protest Behavior. *American Politics Research*, 50(3), pp. 428–440.
- Julgeolekuasutuste seadus* (2000) RT I, 14.03.2023, 25.
- Jäätma, J., 2020. Julgeoleku mõiste. *Juridica*, 2, lk 71–78.
- Kydd, A. H., 2021. Decline, radicalization and the attack on the US Capitol. *Violence: An International Journal*, 2(1), pp. 3–23.
- Laaring, M., 2015. *Eesti korrakaitseõigus ohuennetusõigusena. Doktoritöö.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Macchia, S. T. La & Louis, W. R., 2016. Crowd Behaviour and Collective Action. Rmt: S. McKeown, R. Haji & N. Ferguson, toim-d *Peace Psychology Book Series: Understanding Peace and Conflict Through Social Identity Theory Contemporary Global Perspectives.* Switzerland: Springer Cham, pp. 89–104.
- McPhail, C., 1991. The Myth of the Madding Crowd. *Social Forces*, 71(1).
- Narits, T., 2015. *Psühholoogiline kaitse Eesti julgeolekupoliitika kujundajate käsitluses. Magistritöö.* Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Reicher, S., 2017. “La beauté est dans la rue”: Four reasons (or perhaps five) to study crowds. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), pp. 593–605.
- Reznik, O., 2016. From the Orange Revolution to the Revolution of Dignity: Dynamics of the Protest Actions in Ukraine. *East European Politics and Societies*, 30(4), pp. 750–765.
- Rich, B., 2021. Political extremism, conflict identities and the search for ontological security in contemporary established democracies. *Academia Letters*, pp. 1–6.
- Riigikantselei, 2023. *Riigikaitse arengukava 2022–2031.* [Võrgumaterjal]. Leitav: <https://riigikantselei.ee/el-poliitika-julgeolek-ja-riigikaitse/julgeoleku-ja-riigikaitse-koordineerimine/riigikaitse-lai> [Kasutatud 06.05.2023]
- Ritchie, J., 2013. The Applications of Qualitative Methods to Social Research. Rmt: L. Maruster, toim *Qualitative Research Methods.* London: Sage, pp. 26–48.

- Sazonov, V., Koort, E., Heinsoo, P. & Paas, K., 2020. *Sisejulgeoleku hübriidohtude tutvustamine*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia. [Võrgumaterjal] Leitav: https://digi-riiul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/2423/2020%2001%20Sisejulgeoleku%20hübriidohtude%20utvustamine%20A4_web.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Kasutatud 10.10.2021].
- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H. & Jinks, C., 2018. Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Quality & quantity*, 52(4), pp. 1893–1907.
- Shveda, Y. & Park, J. H., 2016. Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euro-maidan. *Journal of Eurasian Studies*, 7(1), pp. 85–91.
- Sidis, B., 1895. A Study of the Mob. *Atlantic Monthly*, 75(448). [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.sidis.net/mob.pdf> [Kasutatud 10.01.2023].
- Siseministeerium, 2023. *Eesti siseturvalisuse arengukava 2020–2030*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.siseministeerium.ee/stak2030> [Kasutatud 21.02.2023].
- Szpunar, P. M., 2021. Memory politics in the future tense: Exceptionalism, race, and insurrection in America. *Memory Studies*, 14(6), pp. 1272–1284.
- Teddle, C. & Yu, F., 2007. Mixed methods sampling. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), pp. 77–100.
- Templeton, A., Drury, J. & Philippides, A., 2015. From Mindless Masses to Small Groups: Conceptualizing Collective Behavior in Crowd Modeling. *Review of General Psychology*, 19(3), pp. 215–229.
- Tyushka, A., 2014. A liberationist constitution? Maidan's revolutionary agenda and challenges for constitutional reform in Ukraine. *European View*, 13(1), pp. 21–28.
- Välismaalaste seaduse § 12 lg 4 p 10 ja § 12 lg 5 osaline kehtetuks tunnistamise otsus* (2001) 3-4-1-2-01.
- Yin, R., 2003. *Case study Research: Design and methods*, 3rd ed. London: Sage Publications Thousand Oaks.